

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

GENEL KONULAR

HALKBİLİMİNDE YENİ PARADİGMALAR BAĞLAMINDA İNTERNET FOLKLORU

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU¹

Bu çalışmanın konusunu evrensel olarak halkbilimi nedir veya ne değildir bağlamında halkbilimsel paradigmaların oluşum ve değişim sürecinde “internet folkloru” veya “dijital folklor” kavramsallaştırmalarının tartışılması oluşturmaktadır. Ünlü bilim felsefesi tarihçisi Thomass Kuhn’un bilimin doğasına dair yaptığı paradigmatik sıçrama”lar veya “temel kabullere dair devrimlerle ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin yaşandığı en dikkat çekici bilimsel disiplinlerin başında “halkbilimi” (folkloristics) yer alır denilebilir.

Bilindiği gibi, halkbilimi disiplininin ilk formülasyonları yapılırken bir yandan Amerika ve diğer yenedünya parçalarının bulunması ve Kızılderililerin “insan mı yoksa hayvan mı” oldukları tartışmasından onların Batı Avrupalı Hristiyanlardan daha “erdemli” oldukları kanaatine ve bunun ifadesi olan “vahşi soylu” (noble savage) konseptine dönüşmesi önemli rol oynamıştır. Buna göre Avrupa kendi tabiatla iç içe yaşayan ve fitratın, doğasına yabancılaşmamış “soylu vahşi”lerini aramaya yönelecektir. Diğer yandan bu durumu dikkate alan ve komşuları Fransa’da sıra dışı düşünür ve sanatkârlar eliyle akılcılığı ön planda tutan ve bir bakıma “gelenek”ten kopma geleneğini ihdas eden “Aydınlanma”yı, “Fransız kültür emperyalizmi”nin yayılışı olarak algılayan ünlü Alman filozof Herder, Avrupa’nın kendi “soylu vahşilerini” kırsal kesimde yaşayan okuma-yazma bilmeyen bu nedenle de kulaktan duyarak ezberlediği sözlü kültür ve edebiyatı aynı şekilde aktaran köylülerini “halk” (das volk) olarak tanımlayacaktı. Aydınlanma felsefesinin kültürel olumsuzlukları da dâhil 630 küçük prensliğe bölünmüş Almanlığın, oluşturulacak yeni bir kültürel sentez etrafında bütünleşmesini sağlamak üzere Alman aydınlarına “halka doğru” gitmelerini ve onun haiz olduğu asırlar ve nesillerdir sözlü olarak naklede geldiği, kolektif olarak yaratılmış ve bu nedenle de “anonim” olan ve bütün bu özellikleriyle de “millî ruhu” (volkgeist) en yüksek niteliğiyle temsil eden “halkbilimi”ni (volkskunde) derlemelerini ve bu derlenenleri de en çağdaş form ve tekniklerle işlemelerini isteyecektir. Halk ve ona bağlı halkbilimi formülasyonunun 1789 Fransız İhtilali

1 Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü. ozkul@hacettepe.edu.tr

sonrası Avrupa ve dünyanın geri kalanını saran Romantik Milliyetçilik rüzgârı ve “ulus devlet” kurma bağlamında gördüğü muhteşem iş ve başarı, kısa sürede onun akademik bir disiplin olarak tanınmasını ve akademide yer almasını sağlar.

Bu süreçte daha küçük ölçekte de olsa bazı paradigmatik değişimler her daim ola gelmiştir. Bunların bazılarını bu bağlamda hatırlamak yararlıdır. Meselâ, halkbiliminin bu ilk veya başlangıç formülasyonu halkbilimi türleri ve bunlara bağlı ürünler arasındaki ilişkiyi “supernatürel” bir özellikte ve bir tür, konu, motif ile bunu yaratan ve aktararak koruyan ulus arasındaki ilişki “ulusal kökler”in derdinde olan dönemin milliyetçilerinin ihtiyaçlarını karşılayan bir paradigmadır. Kültürel difizyon ile birlikte coğrafi yayılım ölçütü ön plana çıkarken Teodor Benfey’in “kültürel ödünçleme”² paradigması benzeşen hatta birçok durumda birbirinin aynısı olan tür, ürün ve motifleri “supernatürel” olma paradigmasından kurtararak onları “kültürel” yaratmalara dönüştürüyor dahası Masalların Hindistan’dan dünyaya özellikle de Avrupa’ya yayılışında sözlü kültür ortamı kadar yazma ve basma eserler yoluyla yayıldığını ileri (Cocchiara, 1981) sürüyordu. Asırlar ve nesillerdir kulaktan kulağa kuşaktan kuşağa yüz yüze iletişim ve ilişki ortamında sözün, sözlü olmanın eşsizliği, inancına dayalı paradigma tam olarak yıkılmasa da “yazma” ve “basma” eserlerle de yayılabilmenin kabulüyle yeni bir “eşe” ve ortağa sahip oluyordu. Duyguyu, düşüncüyü ve tecrübeyi “aracılık ederek nakleden” bu “medium” veya “medya” ile “halkbiliminin” ilk hesaplaşması ve zaman içinde de son olmayan kaynaşmasıdır bu. Yaklaşık olarak “medya”yla “halkbilimi” arasındaki bu ilk duruşmadan 100 yıl sonra halkbilimi pek çok “ulus devlet”in ortaya çıkıp kuruluş mücadelesini başarıyla sonuçlandırdıktan sonra disiplinin kendini şekillendirdiği temel tanım olan “halk” (Dundes, 1977) yeniden değişecektir.

Eski halk tanımının “okuma yazma” bilmeme ölçütü anlamını çoktan yitirdiği gibi yeryüzünde meydana gelen sosyo-kültürel değişmelerle pek çok toplumda neredeyse % 100’lük bir okuma-yazma oranına erişmiştir. Ancak bu tür toplumlarda da insanlar birbirleriyle geleneksel anlatı, hareket ve maddi kültürel nesnelere yoluyla iletişim ve etkileşim kurmaya devam etmektedirler. Richard Dorson’un 1970’lerdeki “Şehirde Halk Var mı?” (Dorson 1970) adlı araştırması yine aynı yıllarda onun bölümdaşı Macar Linda Dégh’in şehirlerde yer alan folklor örnekleri derlediği, Avrupa’da Herman Bausinger ve takipçilerinin 1960’ların başından beri şehri ve modernleşmeyi, turizm, kültürleşme ve değişip dönüşmeleri halkbilimi çalışmalarına katışlarıyla (Bausinger, 1961) bütünleşecektir. Bu bağlamda Alan Dundes’in “halk” (folk) tanımını “aralarında en az bir müşterek faktör bulunan kurumsal olarak en az iki kişi”ye dönüştüren çalışmasıyla birlikte mevcut paradigmanın neredeyse tamamı değişmiştir. Bundan sonra halkbilimi çalışması toplumun sadece kırsalda yaşayan bir kesimini değil tamamını ele alan bir sosyal hatta davranışsal bilimsel disipline dönüşmesi süreci hızla tamamlanacaktır.

Çalışılanların toplumsal olarak kapsadığı alan kadar araştırılanların, “bitmiş” ve “tamamlanmış” bir üründen son derece dinamik sosyal, kültürel ve iletişimsel bir sürece dönüşmesi ve gündelik hayatı (everyday life) oluşturup devam ettirmedeki yer, yol, yapı ve muhteva bütünlüğü içinde icrasına, teatral performansa dönüşmesi, halkbiliminin performans teoriyle birlikte yakaladığı ikinci temel paradigmatik devrimdir, demek yanlış olmayacaktır. Artık 19. yüzyıl başlarında “millî ruhu” yansıtan, kolektif olarak yaratılmış anonim metinler yerine icra ve yaratmadaki birey-

2 Teodor Benfey ile bakış açısıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Cocchiara 1981; Çobanoğlu 1999).

sel yaratıcılığı arayışa dönüşen halkbilimi çalışmaları son çeyrek yüzyılda baş döndürücü değişim ve dönüşümler geçirmektedir.

Bunların başında bir zamanlar halkbilimi disiplinine yönelen ilgilin kaynaklarından birisi belki de birincisi olan ve neredeyse folklorla eş anlamlı olarak da kullanılan “gelenek”lerin “yok olmadan derlenmesi” korkusunun aşılması gelmektedir. Bir başka ifadeyle, eski zamanların ortadan kalkıp yok olmakta olan geçmişin sesi ve bir toplumun ulusal değerlerini taşıyan ürünlerinin derlenip arşivlenerek “kurtarılması” endişeleri bile şekil ve yön değiştirmiştir. Öncelikle halkbilimcilerin yaklaşık üç yüz yıldır “gelenekler” bitiyor kayboluyor, diye hayıflanıp haykırışlarına rağmen bitmedikleri, yaşamaya ve her zaman olduğu gibi değişimlere uğradıklarının tespit edilip (Bauerman ve Briggs 2003) anlaşılmasıdır.

Dahası, folklorun sadece “sözlü” olanla veya “sözelli”le (orality) sınırlı olmadığını (Kirsensblatt-Gimblet) son derece açık bir biçimde anlaşılmasından sonra Dan Ben Amos’un (1971:13) “küçük topluluklarda sanatsal iletişim” şeklindeki tanımı meydana gelen değişim ve dönüşümlerle daha da genişlemiştir. Toplumsal ve sosyal hayata dair değerler, bunların gerçekleşme biçimlerinin sonsuz sayıdaki değişik sanatkârane formlarda gerçekleşme süreçlerinde bireysel ve topluluk halindeki estetik dışı vurumların ve ifade edişlerin tamamını içerecek şekilde dönüşmüştür. Dahası bu tanımlarda yer alan estetik ifadesi büyük ölçüde iletişim ve “iletişim” (communication) ve “yayıma”ya (transmission) bağlı bir görünürlük veya “somutluk” (tangibility) ölçütü (Blank, 2009:6) olarak karşımıza çıkar.

Yukarıda işaret edildiği gibi Teodor Benfey ile ve masalların sözlü yayılmanın yanısıra basma ve yazmalarla da yayılmasının, yazılı medyanın folklorun kaynağı olarak kabul görüp meşruyetinin kabul edilmesi süreci telefon, telsiz, fotokopi ve benzeri folklorun üretilip yayılmasını sağlayan her teknolojik yenilik ile yenilendi ve halkbiliminin bünyesine dâhil edilmesiyle (Bronner, 2009) neticelendi. Bu bağlamda, internet folklorunun ön plana çıkmasıyla birlikte, yaratıcılık ve estetik gibi folklorun geleneksel ölçütleri yerlerini iletişim ve yayılıma bırakmaya yöneldiği söylenebilir.

Trevor J. Blank’ın (2009b) tespitlerine göre “internet” veya WWW yani “World Wide Web” 20. yüzyılın ortalarında “soğuk harp” yıllarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Onun, 1958 yılı başlarında Amerikan Savunma Bakanlığı’nın Sovyet Sputnik Uzay çalışmalarına askeri ve akademik araştırma cevabı olarak icat edilen ARPANET (American Research Projects Agency Network) en şeklidir. E-mail teknolojisi 1970 yaratılır ve 1980’lerden itibaren değişik tartışma grupları ve insanlar arasında bir iletişim kanalına dönüşür. Modern “internet” ise 1989 yılında İngiliz bilgisayar bilgini Timothy Berners-Lee tarafından icat edilir. Bu süreç bilgisayar dilinde ve teknolojisinde “HTML” ve benzeri gelişmelerle 1992 yılında kullanıma açılır. Bu yıldan günümüze kadar genel yoğun bir iletişim odağı ve akademik forum halini alıp evrensel bir iletişim fonemenine (Blank, 2009b:2) dönüşür. Bir başka ifadeyle, internet gündelik hayatın en temel araç gereçlerinden birisi (Bronner, 2009) olur. Dahası, “siberyer” (cyberspace) ile “doğal yer”in (natural space) her ikisinin de “bedava” veya “parasız” kısaca herkese ve kullanımına açık olması özellikle de gelenek ve göreneklerin “sanal âlem” de tuttuğu yerin sanılanın çok ötesinde olması bir nevi yeni “basın-yayın” teknolojisi olarak da düşünülebilecek “internet”in evrensel “halkbilimi kadro”suna dâhil edilmesini sağlayacaktır. Tıpkı gündelik ve yüz yüze yaşanan doğal sosyal hayatın getirdiği haberlerle bir

kişinin sosyal hayatını düzenleyip yaşaması olgusu da internet ortamında aynen devam etmekte ve pek çok insan sosyal hayatını oluşturup düzenlerken internet ortamından yararlanmaktadır. Birey internette de diğer insanlarla birlikte onlarla konuşup düşünmekte, eğlenmekte, eğitip eğitilmekte, eylem ve söylem geliştirip hayata ve insana karşı tavır almaktadır. Herkese açık bir bilgi kaynağı ve deposu olmasının ötesinde internet, gündelik haberlerden, hava durumuna, doğrudan doğruya bir kişiyle gerçekleşen sohbete ya da “siber dünyanın halkı”ndan (Bronner, 2009: 22) pek çok insanla iletişim ve etkileşime geçilen daha şimdiden hayatımızın önemli bir parçasına dönüşmüştür.

Bu bağlamda, internetle kolaylaşan ve onun yönettiği iletişimde “folklor” aynen gerçek hayatta olduğu gibi onunla birlikte ortaya çıktı. Bir başka ifadeyle, insan -internette karşılıklı olarak iletişim kuran insanların davranışları- gerçek hayatta olduğundan çok farklı olmadı ve bu nedenle de internetin başlangıcından itibaren “folklor” orada yer aldı. Asıl zaman alıcı “folklor”un başlangıcından itibaren internette olmasına rağmen belli başlı akademik folklor otoritelerinin onu tanıyıp tanımlama da biraz ağır davranmış olmalarıdır³. 1990’lı yıllarda “internet folkloru”nu ya da “internet kültürü”nü çalışan nerdeyse birkaç kişidir. Öte yandan, Antropoloji, Sosyoloji, İletişim gibi yakın diğer ilim dalları internete başlangıcından itibaren büyük bir yakınlık ve dikkat gösteriler ve pek çok farklı sosyal-kültürel açıdan ele alıp çalışmaya başlamışlardır. Halkbilimcilerin bu alanı bir araştırma sahası olarak ele alıp incelemeleri neredeyse 20 yıla (Blank, 2009) yaklaşır. Gelinen nokta, internet’in geleneğin oluşmasına imkân sağlayan (facilitates), oluşmuş olanının yayılmasına aracılık eden (mediates) ve bütün bunları üreten (produces) olması (Bronner, 2009: 25) halidir. Dahası, artık “internet folkloru” çalışan halkbilimciler, internet veya bilgisayarla uğraşanları kısaca “dijital dünyada yaşayanları” doğum ve dijital teknolojiyle karşılaşma ve öğrenme yıllarını dikkate alarak “yerli dijitalist” (dijital native) veya “göçmen dijitalist” (dijital immigrants) olarak adlandırmaktadır.

Bu bağlamda, vaktiyle nasıl ki “yüz yüze iletişim” yerini yazılı ve basılı medya yoluyla yaymaya yönelmişse, Blank’a göre (2009b) “internet” aynı şekilde - yazılı basın-yayın gibi- bir çoğaltma ve çoğaltılanı geniş kitlelere yayma yoludur. Bu yayılım yoluyla elde edilen iletişim biçimine göre tıpkı- sözlü-ve yazılı iletişim gibi “sanal” ya da “dijital iletişim- yoluyla da folklor meydana getirilebilir ve yayılabilir- bu yolla iletişilebilir. Dahası bunların tamamı da halkbilimsel bir araştırmanın konusunu oluşturabilir. Ancak, Trevor Blank’ın yıllar önce (2009b) dikkati çektiği gibi internette yer alan her şey folklor değildir ve her ne olursa olsun bunlarla ilgili yapılacak her çalışma da halkbilimsel bir çalışma değildir. Özellikle, “kitlesele kültür”ün (mass culture) ürünlerinin internet folkloruyla karıştırılmamasına dikkat edilmelidir. Aynı şekilde konu ele alınıp değerlendirilirken Halkbilimiyle antropoloji, sosyoloji, kadın çalışmaları, iletişim araştırmaları gibi yakın bilim dalları ve disiplinleriyle, disiplinler arası çalışmalar çağında da aynı terminolojiyi ve bakış açısını kullanmamızın doğru olmadığına, Halkbilimsel terminoloji ve bakış açılarına sahip çıkmamızın olmazsa olmaz gereği konuyla ilgili olarak yazan pek çok halkbilimcinin evrensel uyarısı olduğuna dikkatinizi çekerek ve uyarıları dikkate almamızı temenni ederek sözlerimi sonlandırıyorum.

3 Hiç şüphesiz diğer genellemeler gib bunun da istisnaları vardır. Alan Dundes’in bilgisayarlar ve folklorun yayılması bağlamında Simon Bronner’in (2009) tespitlerine göre “1970’lerde konuyu ilk ele alan” halkbilimcilerin başında yer alır. Daha fazla bilgi için bkz. (Dundes 1980; Bronner 2009).

Sonuç olarak, folklor veya halkbilimi ya da kültür bilimi olarak adlandırılan disiplinimiz, araştırma alanı olarak iletişimin sözlü, sesli, yazılı, görüntülü, maddi kültürel ya da dijital kültürel bütün buud ve boyutlarını kapsar. İnternet sadece yeni halkbilimsel bir araştırma alanı ve bunu gerçekleştiren bir araç değil aynı zamanda da halkbilim araştırmalarının bizatihi bir vitrinini oluşturmaktadır. Alan araştırmasından arşivlemeye halkbilimi çalışmalarını kolaylaştırıp derinleştiren pek çok gizli ve açık işlevinden bahsedebiliriz. Aynı şekilde internet folkloru en eski zamanlardan günümüze pek çok halkbilimi tür, tip ve şeklini bulup göreceğimiz açık ve bedava bir bilgi kaynağı olmasının ötesinde, yeni ve dijital folklor tür ve şekillerinin oluşmasına da imkân sağlamaktadır. Bu tür yen, dijital folklor tür ve şekilleri Türk halkbilimi içinde ortaya çıkmıştır ve son yıllarda git-tikçe hızlanan bir biçimde derlenip değerlendirilmektedir. Kısaca, metaforik olarak folklorun çok eski zamanlardan beri toplumsal ve kültürel değerlerin bir aynası olduğu kabul edilir. Bu nedenle de halkbilimci bu aynayı kullanarak toplumu ve kültürünü analiz etmelidir.

KAYNAKÇA

- Bauman, R. ve C. Briggs .(2003).Voices of Modernity: Languages Ideologies and the Politics of Inequality. Cambridge:Cambridge University Press.
- Bausinder, Hermann.1990. [1961].Folk Culture in a World of Technology. (Çev. E. Dettmer), Bloomington: Indiana University Press.
- Ben-Amos, Dan.(1971)."Toward A Definition of Folklore in Context", journal of American Folklore, S.84, s.3-5.
- Blank, J. Trevor.(2009a).Folklore and The Internet: Vernacular Expression in a Digital World, Logan: Utah State University Press.
- Blank, J. Trevor.(2009b)."Toward a Conceptual Framework for the Study of Folklore and the Internet", Folklore and The Internet: Vernacular Expression in a Digital World, (Ed. T.J. Blank), Logan: Utah State University Press. S.1-20.
- Bronner, Simon.(2009)."Digitilizing and Virtualizing Folklore", Folklore and The Internet: Vernacular Expression in a Digital World, (Ed. T.J. Blank), Logan: Utah State University Press. S.21-66.
- Cocchiara, Giuseppe.(1981).The History of Folklore in Europe. (Çev. J. McDaniel), Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Çobanoğlu, Özkul.(1999).Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dorson, M. Richard.(1970). Is There a Folk in the City", Journal of American Folklore, S.83, s.185-216.
- Dundes, Alan.(1977)." Who are the Folk?" Frontiers of Folklore, (Ed. W.Bascom), Boulder: Westview Press for the AAAS, s.17-35.
- Dundes, Alan.(1980).Interpreting Folklore, Bloomington: Indiana University press.

- Dundes, A. ve C. Ragter.(1975).Urban Folklore from Paperwork Empire, Auistin: AFS.
- Frank, Russel.(2009)."The Forward as Folklore: Studing E-Mailed Humor",Folklore and The Internet: Vernacular Expression in a Digital World, (Ed. T.J. Blank), Logan: Utah State University Press. S.98-122.
- Foley, M. John.(2012).Oral Tradition and The Internet: Pathways of the Mind. Chicago: Universityof Illinois Press.
- Hansen, Gregory.(2009)."Public Folklore in Cyberspace", Folklore and The Internet: Vernacular Expressi-on in a Digital World, (Ed. T.J. Blank), Logan: Utah State University Press. S.194-212.
- Howard, G. Robert.(2009)."Crusading on the Vernacular Web: The Folk Beliefs and Practices of Online Spiritual Warfare", Folklore and The Internet: Vernacular Expression in a Digital World, (Ed. T.J. Blank), Logan: Utah State University Press., s.159-174.
- Kirsenblatt-Gimblet, B.(1983)."The Future of Folklore Studies in America: The Urban Frontier", Folklore Forum, S.16, s.175-234.
- Kirsenblatt-Gimblet, B.(1995)."From Paperwork Empire to the Paperless Office: Testing the Limits of Science of Traditiob", Folklore Interpreted: Essays in Honor of Alan Dundes, (ed. R. Bendix ve L. Zumwalt), New York: Garland, s.69-72.
- Kirsenblatt-Gimblet, B.(1996)."The Electronic Vernacular", Connected: Engagements with Media, (Ed. G. Marcus), Chicago: University of Chicago press., s. 21-66.
- McNeill, S. Lynne.(2009)."The End of Internet: A Folk Response to the Provision of Infinite Choice", Folklore and The Internet: Vernacular Expression in a Digital World, (Ed. T.J. Blank), Logan: Utah State University Press., s. 80-96